

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΕΠΑΡΚΕΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΝ ΑΝΑΛΥΣΙΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΝ

Υπὸ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Φ. ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΡΗ(*)

Σκοπὸς τοῦ παρόντος ἄρθρου ⁽¹⁾ εἶναι ἡ σύντομος σκιαγράφησις τῆς ἐννοίας τῆς παραγωγικῆς «ἐπαρκείας» (ἢ ἀποδοτικότητος, efficiency) ⁽²⁾, ὡς αὕτη ἔχει διαμορφωθῇ εἰς τὴν νεωτέραν οἰκονομικὴν ἀνάλυσιν.

Τὸ θέμα εἶναι ἀρκούντως εὐρὺ καὶ συνεπῶς δυσχερὲς νὰ ἀναπτυχθῇ ἱκανοποιητικῶς ἐντὸς τῶν στενῶν πλαισίων τοῦ παρόντος ἄρθρου. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἀνάπτυξις θὰ περιορισθῇ εἰς τὴν σύντομον ἐπισκόπησιν τῆς ἐννοίας τῆς ἐπαρκείας, μὲ ἰδιαίτεραν ἔμφασιν ἐπὶ τῶν πρακτικῶν αὐτῆς συνεπειῶν πρὸς διαμόρφωσιν οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἰδίᾳ εἰς τὰ ζητήματα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Ἡ ἐννοία τῆς «ἐπαρκείας» εἶναι σχετικῶς παλαιὰ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην. Εἰς τὴν παλαιότεραν οἰκονομικὴν φιλολογίαν αὕτη ἀναφέρεται ὡς «οἰκονομικὴ ἀρχή», ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς τάσεως τοῦ ἀνθρώπου νὰ «οἰκονομῇ» προσπάθειαν καὶ χρῆσιν σπανιζόντων παραγωγικῶν πόρων. Οἱ κλασσικοὶ οἰκονομολόγοι ἀπέδωσαν ἰδιαίτεραν σημασίαν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο. Συγκεντροῦντες τὴν προσοχὴν των ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας καὶ τῶν ὠφελημάτων ἐκ τοῦ ἐμπορίου, κατέστησαν τὴν ἐννοιαν τῆς παραγωγικῆς ἐπαρκείας βασικὸν μέρος τῆς ὅλης οἰκονομικῆς αὐτῶν ἀναλύσεως. Εἰς τὸ ἐνδιαφέρον των τοῦτο ἀντηνακλῶντο προφανῶς αἱ ἀνάγκαι τῶν ἀναπτυσσομένων οἰκονομιῶν τῆς ἐποχῆς των.

Κλασσικοὶ καὶ νεοκλασσικοὶ οἰκονομολόγοι, συνέβαλον σοβαρῶς εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν σχετικῶν περὶ τὴν ἐπάρκειαν προβλημάτων καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν μεθόδου ἐκτιμήσεως τῆς ἀσκουμένης πολιτικῆς πρὸς μεγιστοποίησιν τῆς παραγωγῆς. Ἡ ἀνάλυσις αὐτῶν ἐπὶ τοῦ μηχανισμοῦ τῶν σχετικῶν τιμῶν (relative prices), ἔδωκεν ἱκανοποιητικὴν ἐξήγησιν τῶν φαινομένων τῆς κατανομῆς τῶν παραγωγικῶν πόρων καὶ τῶν προβλημάτων τοῦ εἰσοδήματος, ἰδιαίτερώς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μακροχρονίου ἐξελίξεως.

(*) Οἰκονομικοῦ Συμβούλου παρὰ τῇ Κυβερνήσει Βενεζουέλας.

(1) Τὸ ἄρθρον τοῦτο ἀποτελεῖ προσαρμογὴν γενομένης ἀνακοινώσεως εἰς τὸ Συνέδριον τῆς Asociacion Venezolana para el Avance de la Ciencia, Caracas, Venezuela. Ἰδιαίτεραι εὐχαριστίαι ὀφείλονται εἰς τὸν κ. Κλαύδιον Β. Μπανταλούκαν διὰ βοήθειαν εἰς τὴν τελικὴν διατύπωσιν τοῦ παρόντος.

(2) Διὰ τοῦ ὅρου «ἐπάρκεια» ἀποδίδομεν ἐνταῦθα τὴν ἐννοιαν τοῦ ἀγγλικοῦ ὅρου «efficiency». Ὁ συναφὴς ὅρος «ἀποδοτικότης» δὲν φαίνεται νὰ ἀποδίδῃ ἐπαρκῶς τὴν εὐρύτεραν ἐννοιαν τὴν ἐγκλεισμένην εἰς τὸν ὅρον «efficiency».

Ἡ ἐπακολουθήσασα ταχεῖα βιομηχανικὴ ἀνάπτυξις ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἀντιμετώπισιν σωρείας νέων προβλημάτων, ὡς τὰ τῆς ἀνεργίας, τῆς ἀσταθείας τοῦ εἰσοδήματος, τῶν διακυμάνσεων τῆς παραγωγικῆς καὶ ἐμπορικῆς δραστηριότητος, τῆς κατανομῆς τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, τῆς συσσωρεύσεως τοῦ κεφαλαίου, τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἐπιχειρήσεων, κλπ. Συνεπεία τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν, τὸ ἐνδιαφέρον τῶν οἰκονομολόγων ἐστράφη κυρίως πρὸς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν νέων αὐτῶν προβλημάτων καὶ τὴν ἐξεύρεσιν καταλλήλου πολιτικῆς διὰ τὴν καταπολέμησιν τῶν ἐξ αὐτῶν προκαλουμένων οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν δεινῶν.

Ὁ δεῦτερος παγκόσμιος πόλεμος καὶ αἱ ἀπορρεύσασαι ἀπαιτήσεις τῆς πολεμικῆς προσπάθειας, ἤλθον νὰ ἐπιβάλλουν σημαντικὰ βάρη ἐπὶ τοῦ παραγωγικοῦ ὀργανισμοῦ. Τὸ γεγονός τοῦτο καὶ τὸ ἐν τῷ μεταξὺ ἀναπτυχθὲν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν προώθησιν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν ὑποανεπτυγμένων χωρῶν, ἐπανέφερον εἰς τὴν ἐπικαιρότητα καὶ πάλιν τὰ ζητήματα τῆς παραγωγικῆς ἐπαρκείας. Τοιοῦτοτρόπως, ἐπανήλθομεν εἰς τὸ αὐτὸ πρόβλημα τῶν παλαιότερων οἰκονομολόγων, ἥτοι τὸ τῆς μεγιστοποιήσεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ τῆς βελτιώσεως τοῦ ἐπιπέδου τῆς γενικῆς εὐημερίας.

I

Ὑπὸ εὐρεϊάν τινα ἔννοιαν, ἡ ἐπάρκεια καθορίζεται ὡς «ὀργανωτικὴ ἀξία» (1), ἐμφανιζομένη εἰς πᾶσαν κοινωνικὴν δρᾶσιν ἐγκλείουσαν συντονισμόν ἀτομικῶν προσπαθειῶν. Συντονισμέναι ὅμως ἐνέργειαι εἰς τὴν ἀτομικὴν δραστηριότητα, σπανίως εὐρίσκονται εἰς τὸ σημεῖον τοῦ ἀνωτάτου δυνατοῦ οἰκονομικοῦ ἀποτελέσματος. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἐπάρκεια προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν κοινωνικο-οικονομικῆς ὀργανώσεως, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης περικλείει περισσοτέρας τῆς μιᾶς ἐννοίας.

Ὡς οἰκονομικὴ ἔννοια, ἡ γνῶσις τῆς ἐπαρκείας ἀπορρέει ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐπιθυμοῦν νὰ «οἰκονομοῦν» προσπάθειας καὶ χρῆσιν παραγωγικῶν πόρων. Ὡς τοιαύτη ἔννοια ἡ ἐπάρκεια ὀρίζεται ὡς «ἡ λειτουργία δι' ἧς ἐπιτυγχάνεται τὸ ἀνώτερον ἀποτέλεσμα ἐκ σπανιζόντων πόρων» (2). Δεδομένου ὅτι οἱ διαθέσιμοι πόροι εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ποικιλοτρόπως καὶ εἶναι μεταφερτοὶ ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ, ἡ ἔννοια τῆς ἐπαρκείας περιλαμβάνει οἰανδῆποτε οἰκονομικὴν ἐνέργειαν ἐγκλείουσαν ζητήματα ἐπιλογῆς μεταξὺ ἐναλλασσομένων (alternative) δυνατοτήτων. Κατ' ἀκολουθίαν, ἡ ἐπάρκεια δύναται νὰ ἀναφέρηται εἰς τὴν ἐπαρκῆ λειτουργίαν τοῦ ὀργανισμοῦ

(1) A. L. Macfie : *Economic Efficiency and Social Welfare*. Oxford : Oxford University Press, 1943.

(2) A. L. Macfie, ἔ.ἀ. 105.

τῆς ἀγορᾶς, τὴν λειτουργίαν τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ὀργανισμῶν, ἐνὸς δεδομένου κλάδου παραγωγικῆς δραστηριότητος ἢ ἐπιχειρήσεως, ἀκόμη δὲ καὶ μιᾶς οἰκιακῆς οἰκονομικῆς μονάδος⁽¹⁾. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἡ ἐπάρκεια ἀποτελεῖ κριτήριον διὰ πᾶσαν μονάδα οἰκονομικῆς ἐνεργείας, ἡ ὁποία ἐγκλείει ἀτομικὴν προσπάθειαν, ἀπασχόλησιν συντελεστῶν παραγωγῆς, ἢ κατανάλωσιν παρηγμένων ἀγαθῶν καὶ ἔνθα πλείονες τοῦ ἐνὸς τρόποι ὑφίστανται διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῶν αὐτῶν ἀποτελεσμάτων.

Ἐν σχέσει πρὸς τὸν οἰκονομικὸν ὀργανισμόν, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐννοίας τῆς ἐπαρκείας ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ συγκεκριμένου θέματος, ὅπερ ἀντιμετωπίζεται εἰς δεδομένην περίπτωσιν. Συνεπῶς, αὕτη εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ ἱκανοποιητικωτέρου συνδυασμοῦ δεδομένων ποσοτήτων, παραγωγικῶν συντελεστῶν (inputs), ὅστις θὰ ἀπέδιδε τὸ μέγιστον ἀποτέλεσμα, ἢ εἶναι δυνατόν νὰ ἀναφέρηται εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐπάρκειαν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπαρκοῦς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀνάγκων δεδομένης κοινωνίας (social efficiency).

Πλέον συγκεκριμένως, ὅταν ἡ ἐπάρκεια ἀφορᾷ τὴν λειτουργίαν τοῦ παραγωγικοῦ συστήματος, γίνεται λόγος τότε περὶ τῆς παραγωγικῆς ἐπαρκείας τοῦ συνόλου τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος καὶ οὐχὶ περὶ σχέσεώς τινος μεταξὺ δεδομένου συντελεστοῦ παραγωγῆς καὶ τοῦ δεδομένου παραγωγικοῦ τοῦ ἀποτελέσματος (factor-output). Ὑπὸ τὴν τελευταίαν ταύτην ἔννοιαν, ἡ ἐπάρκεια δύναται νὰ διακριθῇ εἰς τεχνικὴν καὶ οἰκονομικὴν⁽²⁾.

Τεχνικὴ ἐπάρκεια εἶναι ἡ ἐπίτευξις τοῦ μεγίστου δυνατοῦ παραγωγικοῦ ἀποτελέσματος διὰ δεδομένων μέσων, ἢ ἀντιστρόφως, ἡ ἐπίτευξις δεδομένου προϊόντος διὰ τοῦ ἐλαχίστου κόστους ὑπὸ μορφήν χρησιμοποιουμένων πόρων. Αὕτη κυρίως ἀναφέρεται εἰς τὰς τεχνικὰς μεθόδους τῆς παραγωγῆς, τὰς ἐφαρμοζομένας ὑπὸ τῶν ἐπὶ μέρους παραγωγικῶν μονύδων καὶ τῆς εἰς τὴν κατανομήν καὶ τὴν διοίκησιν τῶν ἐν χρήσει παραγωγικῶν συντελεστῶν. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὰς τεχνικὰς μεθόδους, ἡ ἐπάρκεια ἀποτελεῖ θέμα ἐντὸς τῆς ἀρμοδιότητος τῆς οἰκονομικῆς. Ὡς διοικητικὸν ὅμως πρόβλημα περιλαμβάνει ζητήματα κατανομῆς παραγωγικῶν ἀρμοδιοτήτων καὶ συντελεστῶν μεταξὺ τῶν διαφόρων μονάδων τῆς παραγωγῆς, ὡς καὶ συντονισμόν ἐνεργειῶν. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ τεχνικὴ ἐπάρκεια ἀνάγεται κατὰ μέγα μέρος εἰς πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, στενῶς συνδεόμενον μὲ τὰ ζητήματα τῆς καλυτέρας καὶ οἰκονομικωτέρας χρησιμοποίησεως τῶν παραγωγικῶν πόρων.

Ἀπὸ καθαρῶς τεχνικῆς ἀπόψεως, ἡ ἐπάρκεια ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐξεύρεσιν

(1) T. W. Schultz, Production and Welfare for Agriculture. New York : Macmillan Company, 1949, Κεφ. 7.

(2) T. Scitovsky, Welfare and Competition ; The Economics of a Full Employed Economy. Chicago : Irwing, 1951, VIII.

καὶ υἱοθέτησιν νέων καὶ πλέον ἀποδοτικῶν παραγωγικῶν μεθόδων. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ τεχνικὴ ἐπάρκεια ἑνὸς ἰδιαιτέρου παραγωγικοῦ κλάδου ἢ ἀτομικῆς ἐπιχειρήσεως εἶναι τελείως ἀνεξάρτητος καὶ δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ ὑφισταμένους ἀνεπαρκείας εἰς ἑτέρους τομεῖς ἢ κλάδους τῆς οἰκονομίας. Βιομηχανίαι ἢ ἐπιχειρήσεις διαθέτουσαι ὑψηλὸν βαθμὸν τεχνικῆς δύνανται νὰ συνυπάρχουν μετὰ ἑτέρων καθυστερημένων ἐντὸς τῆς αὐτῆς οἰκονομίας, ἂν καὶ τεχνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐπάρκεια δυνατόν νὰ συμπίπτουν εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις, ὡς λ.γ., ὅταν ὅλοι οἱ συντελεσταὶ τῆς παραγωγῆς εἶναι σταθεροὶ (ὑδροηλεκτρικὸν συγκρότημα παραγωγῆς).

Ὁ οἰκονομικὴ ἐπάρκεια, ἀφ' ἑτέρου, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱκανότητα τοῦ παραγωγικοῦ συστήματος νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὰς προτιμήσεις τῆς ἐξυπηρετουμένης κοινωνίας καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τελειότητος μὲ τὸν ὅποιον τὸ σύστημα δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν λειτουργίαν ταύτην ἐκ δεδομένων, ποσοτικῶς καὶ ποιοτικῶς, παραγωγικῶν πόρων, κατανεμομένων μεταξὺ τῶν παραγωγικῶν ἐκείνων εὐκαιριῶν ἀπασχολήσεως, αἵτινες ἀποδίδουν τὸ μέγιστον δυνατόν ἀποτέλεσμα. Προσαρμογὴ πρὸς τὰς ἐπιθυμίας δεδομένης κοινωνίας, σημαίνει τὸν ὀρθὸν συνδυασμὸν τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, τὴν παραγωγὴν διαφόρων προϊόντων εἰς τὰς δεούσας ἀναλογίας καὶ τὴν ἐπιλογὴν τῶν πλέον ἐπιθυμητῶν εἰς τὴν κατανάλωσιν ἀγαθῶν. Ἐν ἄλλοις λόγοις, σημαίνει ὅτι τὸ σύνολον τῆς οἰκονομίας ἐπιτυγχάνει τὴν πλέον οἰκονομικὴν χρῆσιν πάντων τῶν διαθεσίμων τῆς πόρων καὶ ὅτι δὲν ὑφίσταται οἰαδήποτε σπατάλη.

Τὸ προβάλλον ἐρώτημα εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ συνίσταται εἰς τὸ κατὰ πόσον εἶναι εὐχερὲς νὰ προσδιορισθῇ καὶ νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ κατάστασις οἰκονομικῆς ἐπαρκείας δεδομένου παραγωγικοῦ ὀργανισμοῦ.

Τὸ πρόβλημα εἶναι ἀρκούντως δυσχερὲς καὶ πολύπλοκον. Ἡ οἰκονομικὴ θεωρία προσεπάθησε νὰ ἐξεύρῃ λύσεις καὶ διεμόρφωσεν ἀναλυτικὰ τινα κριτήρια, ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς «ὀριακῆς ἰσορροπίας» (marginal equilibrium). Τὸ μέγιστον σημεῖον τῆς οἰκονομικῆς ἐπαρκείας συμπίπτει μὲ τὸ ἰδεῶδες σημεῖον «ἰσορροπίας» τῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως. Τὰ θεωρητικὰ κριτήρια, ἅτινα προσδιορίζουν τὴν οἰκονομικὴν ἰσορροπίαν εἶναι ἐπίσης καὶ προσδιοριστικὰ τοῦ ἀνωτάτου τῆς οἰκονομικῆς ἐπαρκείας. Τὰ κριτήρια ταῦτα δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἀκολούθως⁽¹⁾ :

Α'. Ἀναφορικῶς πρὸς τὰς παραγωγικὰς δυνατότητας τῶν ἐπὶ μέρους βιομηχανιῶν καὶ ἐπιχειρήσεων :

1. Μία βιομηχανία εἶναι τεχνικῶς ἐπαρκὴς ὅταν ἡ ὀριακὴ ποσότης ἑνὸς συντελεστοῦ τῆς παραγωγῆς (marginal input) εἶναι ἡ αὐτὴ εἰς ἀπάσας τὰς

(1) T. Scitovsky, ἔ.ἄ. κεφ. VIII. M. W. Reder, Studies in the Theory of Welfare Economics, New York : Columbia University Press, 1947. D. Gale Johnson, Forward Prices for Agriculture. Chicago. Chicago University Press, 1947, σ.σ. 23-27.

ἐπιχειρήσεις τοῦ αὐτοῦ παραγωγικοῦ κλάδου. Τοῦτο συμβαίνει ὅταν ἡ ἀγοραία τιμὴ τοῦ παραγομένου προϊόντος ἐξισοῦται πρὸς τὸ ὀριακὸν κόστος ἀπασῶν τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν παραγουσῶν τὸ αὐτὸ προϊόν καὶ ὅταν, περαιτέρω, τὸ κόστος τοῦτο εἶναι ἴσον πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ ὀριακοῦ προϊόντος τοῦ παραγομένου ὑπὸ τοῦ χρησιμοποιουμένου εἰς τὴν παραγωγὴν συντελεστοῦ. Ὅσακις δὲν ὑφίσταται ἡ ἰσότης αὕτη, τότε ἀνακατανομὴ τοῦ ἐν λόγῳ συντελεστοῦ μεταξὺ τῶν ὑφισταμένων ἐπιχειρήσεων θὰ προεκάλη βελτίωσιν τῆς ὑπαρχούσης καταστάσεως.

2. Ἡ καταβαλλομένη εἰς τοὺς συντελεστὰς τῆς παραγωγῆς τιμὴ δέον νὰ εἶναι ἴση πρὸς τὸ ὀριακὸν τῶν κόστος εὐκαιρίας (marginal opportunity). Τοῦτέστιν, ἴση πρὸς τὴν τιμὴν ἣν οἱ συντελεσταὶ οὗτοι θὰ ἐπετύγχανον εἰς ἄλλας, διαθέσιμους εἰς αὐτούς, εὐκαιρίας ἀπασχολήσεως. Ἐὰν ἡ προϋπόθεσις αὕτη δὲν ὑφίσταται, τότε οἱ κάτοχοι τῶν παραγωγικῶν μέσων θὰ ἔχουν κάθε συμφέρον ὅπως μετακινήσουν τοὺς πόρους τῶν πρὸς ἑτέρας παραγωγικὰς χρήσεις ἢ ἐπιχειρήσεις. Ἐπὶ πλέον, αἱ καταβαλλόμεναι τιμαὶ εἰς τοὺς συντελεστὰς τῆς παραγωγῆς θὰ πρέπη νὰ ἐξασκοῦνται πρὸς τὴν ἀξίαν τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος τῶν ἐν προκειμένῳ συντελεστῶν, ὥστε νὰ καθίσταται βέβαιον ὅτι δὲν ὑφίστανται εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν συντελεστῶν μονοπωλιακαὶ καταστάσεις.

3. Ἡ ἀξία τοῦ ὀριακοῦ προϊόντος δεδομένου παραγωγικοῦ συντελεστοῦ δέον νὰ εἶναι ἡ αὐτὴ εἰς ἀπάσας τὰς διαφόρους παραγωγικὰς χρήσεις, εἰς ἃς ὁ συντελεστὴς εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ, οὕτως ὥστε οἰαδήποτε ἀνακατανομὴ τοῦ συντελεστοῦ μεταξὺ διαφόρων παραγομένων δι' αὐτοῦ ἀγαθῶν νὰ μὴν ἐπιφέρῃ αὐξήσιν τινὰ εἰς τὸ παραγόμενον προϊόν.

4. Ὁ ἀποδοτικώτερος συνδυασμὸς τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς εὐρίσκεται εἰς ἐκεῖνο τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ ἐπιχείρησις ἐπιτυγχάνει τὸ ἐλάχιστον πραγματικὸν κόστος. Ὅταν, δηλαδή, ἡ ὀριακὴ ἀναλογία ὑποκατάστασεως (marginal rate of substitution) μεταξὺ τῶν συντελεστῶν εἶναι ἴση πρὸς τὴν ἀναλογίαν τῶν καταβαλλομένων εἰς τοὺς συντελεστὰς τούτους τιμῶν. Τοῦτο περαιτέρω σημαίνει, ὅτι ἡ ἀναλογία τοῦ ὀριακοῦ κόστους τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς ἰσοῦται πρὸς τὴν ἀναλογίαν τῶν ὀριακῶν φυσικῶν παραγωγικοτήτων τῶν (marginal physical productivity). Ἐὰν δὲν ἐκπληροῦται ὁ ὅρος οὗτος, ἡ ἐπιχείρησις θὰ πρέπη νὰ ἔχῃ συμφέρον ἵνα προβῇ εἰς τὸν ἀνασυνδυασμὸν τῶν παραγωγικῶν πόρων τῆς καὶ εἰς χρησιμοποίησιν μεγαλυτέρας ποσότητος ἐκ τοῦ εὐθηνότερου συντελεστοῦ. Περαιτέρω, εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν πλείονες τῆς μιᾶς ἐπιχειρήσεως, παράγουσαι τὸ αὐτὸ προϊόν, χρησιμοποιοῦν ταυτοσήμους συντελεστὰς, αἱ ἀναλογίαι τοῦ ὀριακοῦ κόστους τῶν τελευνοίων καὶ αἱ ἀναλογίαι τῶν καταβαλλομένων εἰς αὐτούς τιμῶν θὰ πρέπη νὰ εἶναι αἱ αὐταὶ δι' ἐκάστην ἐπιχείρησιν καὶ συνάμα ἴσαι πρὸς τὰς ἀναλογίας τῶν ὀριακῶν ἐσόδων τῶν ἐπιτυγχανομένων ἐκ τῆς πωλήσεως τοῦ προϊόντος.

5. Αἱ ἀναλογίαι τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος ὁμοιογενῶν συντελεστῶν, δεόν νὰ εἶναι αἱ αὐταὶ δι' ἅπαντα τὰ ὑπ' αὐτῶν παραγόμενα προϊόντα καὶ δι' ἀπάσας τὰς ἐπιχειρήσεις τὰς χρησιμοποιούσας τοὺς αὐτοὺς συντελεστές. Ἡ προϋπόθεσις αὕτη ἐρμηνεύει, π.χ. κατὰ πόσον παραγωγικὴ τις δραστηριότης (λ.γ. ἡ γεωργία) ἀπασχολεῖ τὴν δέουσαν ἀναλογίαν ἐργασίας καὶ κεφαλαίου.

Ἡ πραγματοποίησις τῶν ἀνωτέρω καταστάσεων εἰς τινὰ βιομηχανίαν, σημαίνει ὅτι ἡ βιομηχανία αὕτη εὐρίσκεται εἰς τὸ ἀνώτατον τῆς ἐπαρκείας τῆς, ὁ δὲ συνδυασμὸς τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς εἰς τὰς ἀπαρτιζούσας τὴν βιομηχανίαν ταύτην ἐπιχειρήσεις εἶναι ἐκεῖνος δι' οὗ ἐπιτυγχάνεται τὸ ἐλάχιστον ὀριακὸν κόστος παραγωγῆς δεδομένου προϊόντος (1). Ἐκεῖ ἔνθα δὲν ὑφίστανται οἱ ὀριακοὶ οὗτοι παράγοντες τὸ προϊόν δύναται νὰ αὐξηθῇ διὰ τῆς ἀνακατανομῆς τῶν παραγωγικῶν πόρων μεταξὺ ἐπιχειρήσεων ἢ μεταξὺ ἐναλλασσομένων χρήσεων.

Β'. Ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιτεύξεως τῆς μεγίστης ἱκανοποιήσεως τῆς κοινωνίας, αἱ παρακτέαι ποσότητες καὶ ποιότητες τῶν διαφόρων ἀγαθῶν θὰ πρέπη νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε :

1. Ἡ ὀριακὴ ἀναλογία ὑποκαταστάσεως μεταξὺ παραγομένων ἀγαθῶν, νὰ ἐξισοῦται πρὸς τὴν ἀναλογίαν τῶν τιμῶν ἀγορᾶς δι' ἅπαντα τὰ προϊόντα καὶ δι' ὅλους τοὺς ἐπὶ μέρους παραγωγούς.

2. Αἱ ὀριακαὶ ἀναλογίαι ὑποκαταστάσεως μεταξὺ ἀγαθῶν νὰ εἶναι αἱ αὐταὶ δι' ἅπαντας τοὺς καταναλωτάς, ὡς ἐπίσης αἱ αὐταὶ τόσον ἀπὸ πλευρᾶς καταναλώσεως ὅσον καὶ παραγωγῆς.

Ἡ ὑπαρξὶς πάντων τῶν ὡς ἄνω ὅρων ἐγγυᾶται ὅτι δὲν σπαταλῶνται προσπάθειαι καὶ παραγωγικοὶ πόροι πρὸς παραγωγὴν ἀνεπιθυμήτων ἢ ὀλιγώτερον ἐπιθυμητῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν. Ἡ πραγματοποίησις τῶν ἐν λόγῳ συνθηκῶν, ἐν τε τῇ παραγωγῇ καὶ τῇ καταναλώσει, σημαίνει ὅτι ὁ παραγωγικὸς μηχανισμὸς λειτουργεῖ κατὰ τὸν ἀποδοτικώτερον τρόπον καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῇ οἷονδήποτε περαιτέρω κέρδος ἐξ οἷασδήποτε ἀνακατανομῆς παραγωγικῶν συντελεστῶν ἢ προϊόντων.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὰ κριτήρια καὶ τοὺς ὅρους τοὺς προσδιορίζοντας τὸ μέγιστον τῆς ἐπαρκείας ἐνὸς παραγωγικοῦ συστήματος. Τὸ ἀνακῦπτον, φυσικὰ, ζήτημα εἶναι κατὰ πόσον μία τοιαύτη ἰδιεώδης κατάστασις πράγματι ὑφίσταται καὶ ἐὰν οἱ κάπως θεωρητικοὶ οὗτοι ὅροι προσφέρουν πρακτικὴν τινὰ χρησιμότητα.

Εἶναι βεβαίως ἀντιληπτὸν ὅτι μεγίστη παραγωγικὴ ἐπάρκεια θὰ ὑπάρξῃ

(1) Ὡς ὀριακὸν κόστος νοεῖται ἐνταῦθα, τὸ σύνολον τῶν θυσιῶν ὑπὸ μορφὴν ἐτέρων προϊόντων, τὰ ὅποια ἐγκαταλείπονται ἀναγκαστικῶς, λόγῳ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν διαθέσιμων συντελεστῶν εἰς τὴν συγκεκριμένην βιομηχανίαν, ἀντὶ ἐτέρας τινὸς εἰς ἣν θὰ ᾔτο δυνατόν ἐξ ἴσου νὰ χρησιμοποιηθοῦν.

μόνον εἰς μίαν πλήρως ἀπασχολουμένην οἰκονομίαν καὶ ὑπὸ καθεστῶς πλήρους ἀνταγωνισμοῦ (1). Ἡ τοιαύτη κατάστασις ὅμως προϋποθέτει, ὡς γνωστόν, τὴν ὑπαρξιν τελείας γνώσεως περὶ τῶν ὑφισταμένων τεχνικῶν μεθόδων παραγωγῆς, περὶ τῶν διαφόρων εὐκαιριῶν ἀπασχολήσεως καὶ περὶ τῶν δυναμένων νὰ παραχθοῦν ἀγαθῶν. Προϋποθέτει ἐπίσης ὅτι ὅλοι οἱ παραγωγικοὶ πόροι εἶναι δυνατόν νὰ μετακινήθωσιν ἐλευθέρως μεταξὺ χρήσεων καὶ ἐπαγγελμάτων καὶ ὅτι οἰαιδήποτε μεταβολαὶ εἰς τὰς προτιμήσεις τῶν καταναλωτῶν καὶ αἱ ἐπακολουθοῦσαι προσαρμογαὶ τῶν παραγωγῶν, ἀντανανκλῶνται ἀμέσως εἰς τὰς σχετικὰς τιμὰς προϊόντων καὶ συντελεστῶν. Ὑπὸ τοιαύτας ἰδεώδεις συνθήκας, τὰ κίνητρα τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ μεγίστου κέρδους, εἰσοδήματος ἢ ἱκανοποιήσεως, ὡς καὶ αἱ δυνάμεις τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἀναγκάζουν τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιχειρήσεις καὶ βιομηχανίας πρὸς μίαν πλέον ἐπαρκῆ χρησιμοποίησιν τῶν παραγωγικῶν πόρων.

Εἰς τὸν πραγματικὸν ὅμως κόσμον, ἔνθα ἐπικρατοῦν ποικίλλοι περιορισμοί, ἔλεγχοι, μονοπωλιακαὶ καταστάσεις, ἄγνοια καὶ ἀβεβαιότης, εἶναι δυσχερὲς νὰ λεχθῇ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑφίσταται μία τοιαύτη ἰδεώδης κατάσταση. Παράγοντες ὡς οἱ προμνησθέντες παρακωλύουν τὴν λειτουργίαν τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων, αἵτινες θὰ ὠδήγουν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν νέων μεθόδων παραγωγῆς καὶ τὴν βελτίωσιν ὑφισταμένων, ἢ καὶ τὴν παραγωγὴν νέων ἀγαθῶν. Περαιτέρω, ὁ βαθμὸς ἐπαρκείας προσδιορίζεται ἐκ τῆς κατανομῆς τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ τῶν προτιμήσεων τοῦ κοινοῦ.

Εἰς μίαν δυναμικὴν, συνεχῶς ἐξελισσομένην, οἰκονομίαν ἡ προσφορὰ τῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν καὶ προϊόντων μεταβάλλεται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν. Οἰαδήποτε μεταβολὴ εἰς τὸ προϊόν οἰκονομίας τινός, συνοδεύεται ἀναγκαστικῶς καὶ ἀπὸ μεταβολὰς εἰς τὴν κατανομὴν τοῦ εἰσοδήματος. Τοιαύτη, πάλιν, μεταβολὴ εἰς τὰ εἰσοδήματα ἐπηρεάζει τὴν ζήτησιν τῶν προϊόντων καὶ συνεπῶς τὸν παραγωγικὸν ὀργανισμόν κατὰ μίαν συνεχῆ κυκλικὴν διαδικασίαν. Ὡς ἐκ τούτου, οἱ παραγωγικοὶ πόροι εὐρίσκονται ὑπὸ συνεχῆ διαδικασίαν ἀνακατανομῆς καὶ μετακινήσεως μεταξὺ τῶν διαφόρων χρήσεων.

Παρὰ τὰς δυσχερείας ταύτας, ἡ γνῶσις τῆς ἐννοίας τοῦ μεγίστου τῆς ἐπαρκείας ἀποτελεῖ χρήσιμον ὁδηγόν, τόσον εἰς τὴν ἀξιοποίησιν τῶν παραγωγικῶν πόρων, ὅσον καὶ ὡς κριτήριον προσδιορισμοῦ τοῦ βαθμοῦ ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς ἰδεωδῶς ἐπιθυμητῆς καταστάσεως.

Ἡ μέτρησις ὅμως στατιστικῶς τῆς «ἐπαρκείας, ὑπὸ τὴν μορφήν ὀριακῆς παραγωγικότητος μεταξὺ τῶν ὑφισταμένων ἐναλλασσομένων χρήσεων, ἀποτελεῖ ἐξαιρετικῶς δυσχερὲς ἔργον. Τὰ ἀναγκαῖα πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος στατιστικὰ δεδομένα, εἴτε ἐλλείπουν παντελῶς, ἢ εἶναι τελείως ἀνεπαρκῆ διὰ συγκρίσεις μεταξὺ παραγωγικῶν κλάδων. Δι' ὃ ὡς ὑπο-

(1) Scitovsky, ἐνθ. ἀ. κεφ. XVI.

κατάστατος, ἂν καὶ ὀλιγώτερον ἀκριβῆς, μέθοδος συγκριτικῆς μετρήσεως προσφέρεται ἢ «λογιστικὴ εἰσοδήματος» (1).

Διὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ μέσου ὅρου ἀμοιβῆς τῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν εἰς τὰς διαφόρους παραγωγικὰς χρήσεις εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ, ἀρκούντως ἱκανοποιητικῶς, ὁ προσδιορισμὸς τοῦ βαθμοῦ ἐπαρκειᾶς, προϋποτιθεμένου βεβαίως ὅτι αἱ ἀμοιβαὶ τῶν ἀπασχολουμένων συντελεστῶν ἀντανakλοῦν, κατὰ μέγα ποσοστόν, τὸν βαθμὸν παραγωγικότητος αὐτῶν. Ἡ σύγκρισις τῶν ἐν λόγῳ ἀποδόσεων μεταξὺ τῶν διαφόρων οἰκονομικῶν τομέων δι' ὁμοιογενεῖς παραγωγικοὺς συντελεστὰς καὶ αἱ ὑφιστάμεναι διαφοραὶ, δίδουν ἐπαρκῆ ἔνδειξιν τοῦ βαθμοῦ τῶν ὑφισταμένων ἀνεπαρκειῶν μεταξὺ τῶν ἐπὶ μέρους οἰκονομικῶν τομέων, κλάδων, ἢ ἐπιχειρήσεων.

Ἐπὶ παραδείγματι, ὑπελογίσθη ὑπὸ τοῦ γράφοντος ὅτι ἡ μέση ὀριακὴ ἀπόδοσις τοῦ ἀπασχολουμένου εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γεωργίαν κεφαλαίου (περιλαμβανομένου καὶ τοῦ ἐγγείου) κατὰ τὴν τελευταίαν προπολεμικὴν περίοδον, ἀνήρχετο περίπου εἰς ἑξ ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν (6% (2)). Ἡ ἀπόδοσις αὕτη ἀντιπροσωπεύει σχεδὸν τὸ ἥμισυ τοῦ τότε ἀγοραίου τόκου μακροπροθέσμων δανείων. Τοιαῦται διαφοραὶ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν παρέχουν σαφεῖς ἔνδειξιν περὶ τῶν ἀναγκαίων μεταβολῶν, αἵτινες δεόν νὰ ἐπέλθουν εἰς τὴν τεχνικὴν τῆς παραγωγῆς, καὶ τῆς κατευθύνσεως πρὸς ἣν δεόν νὰ μετακινήθωσι οἱ συντελεσταὶ οὗτοι, πρὸς ἐπίτευξιν ἐπαρκειᾶς εἰς τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν διαθέσιμων πόρων.

Μετὰ τὴν κατὰ τὰ προεκταθέντα ἐξέτασιν τοῦ ὅρισμοῦ καὶ τῆς ἐννοίας τῆς παραγωγικῆς ἐπαρκειᾶς, προβάλλει ἤδη τὸ ἐρώτημα κατὰ τίνα τρόπον ἢ παραγωγικὴ ἐπάρκεια καθίσταται πρόβλημα οἰκονομικῆς πολιτικῆς καὶ ἰδίως πῶς αὕτη συνδέεται πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς πολιτικῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἀλλὰ, πρὶν ἢ ἐξετασθῇ τὸ θέμα τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον νὰ διευκρινισθῇ ἡ ἐν προκειμένῳ χρησιμοποιομένη ἔννοια τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἡ σχέσις της πρὸς τὴν παραγωγικὴν ἐπάρκειαν.

II

Ὁ ὅρος «οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις» δὲν ἀποτελεῖ εἰσέτι σαφεῖς ἔννοιαν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Τὸ ὅτι ἐνδιαφέρει ἐν προκειμένῳ ὅμως, εἶναι τὰ φαινόμενα

(1) T. W. Schultz, Production and Welfare of Agriculture, ἔ.ἀ. κεφ. 4.

(2) Ὁ ὑπολογισμὸς ἐγένετο δι' ὠρισμένας μόνον περιφερείας, δι' ἃς παρέχονται σχετικὰ ἀναγκαιούντα στοιχεῖα ὑπὸ περιφερειακῶν γεωργο-οἰκονομικῶν μελετῶν καὶ ἐβασίσθη ἐπὶ τοῦ τύπου παραγωγικῆς λειτουργίας Cobb-Douglas ($P=b Lk Cj$). Βλ. George Coutsoumaris, Possibilities of Economic Development in Greek Agriculture. Ph. D. Thesis, Department of Economics, The University of Chicago, Chicago, 1952, σ.σ. 96—103.

μενα ἄτινα τὴν συνοδεύουν (1). Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις εἶναι ἀντιληπτὴ ὡς μία διαδικασίᾳ ἐπεκτάσεως τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος καὶ τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ ὡς ἀπόκτησις ἐνὸς αὐξάνοντος προϊόντος διὰ προϊόντος ἀνόδου τῆς ἀποδοτικότητος τῶν διαθεσίμων παραγωγικῶν πόρων, φυσικῶν τε καὶ τεχνικῶν. Αὕτῃ ἐκδηλοῦται πρωτίστως ὑπὸ τὴν μορφήν αὐξούσης συσσωρεύσεως κεφαλαίου καὶ ὑπὸ διαδικασίαν δημιουργίας νέων παραγωγικῶν ἱκανοτήτων, ὡς μέσων αὐξήσεως τοῦ πραγματικοῦ εἰσοδήματος. Ὡς τοιαύτῃ διαδικασίᾳ, ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις συνεπάγεται οὐσιώδεις μεταβολὰς εἰς καταναλωτικὰς προτιμήσεις, τεχνικὴν καὶ παραγωγικοὺς πόρους. Νέαι καὶ ἀνώτεροι μέθοδοι παραγωγῆς, πραγματοποιούμεναι παρὰ δεδομένης οἰκονομίας, ἀναφέρονται εἰς βελτιώσεις τῆς τεχνικῆς, τῆς γνώσεως, τῶν εἰδικεύσεων, τῆς οἰκονομικῆς ὀργανώσεως καὶ τὴν ἀνακάλυψιν νέων παραγωγικῶν ὑλῶν.

Τοιαῦται μεταβολαί, ἐνῶ δημιουργοῦν νέας δυνατότητας χρησιμοποίησεως τῶν παραγωγικῶν πόρων, ταῦτοχρόνως γίνονται ἀφορμὴ δημιουργίας σημαντικῶν ζητημάτων οἰκονομικῆς ἐπαρκειᾶς εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ὡς ἄνω πόρων καὶ ἀσκοῦν συνεχῇ πίεσιν ἐπὶ τοῦ παραγωγικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ταχεῖα ἀνάπτυξις ὠρισμένων κλάδων τῆς παραγωγῆς καὶ τὰ ἀποτελέσματα ἄτινα αὕτῃ ἐπιφέρει ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῶν πραγματικῶν εἰσοδημάτων, προκαλοῦν ζήτησιν νέων ἀγαθῶν, ἀνάπτυξιν νέων βιομηχανιῶν καὶ γενικῶς μεταβολὰς εἰς τὴν διάρθρωσιν τῆς παραγωγῆς. Αἱ μεταβολαὶ αὗται ἀσκοῦν πίεσιν ἐπὶ τῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν πρὸς ἀνακατανομὴν μεταξὺ νέων παραγωγικῶν κλάδων καὶ ἐπιβάλλουν τὴν ἀνάγκην νέων παραγωγικῶν ἀναπροσαρμογῶν.

Ὡς ἀντικειμενικὸς σκοπὸς πολιτικῆς, ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις περιλαμβάνει τρία κυρίως προβλήματα : (2) : 1) Τὸ πρόβλημα τῆς ἐπαρκοῦς χρησιμοποίησεως τῶν διαθεσίμων πόρων, 2) τὸ πρόβλημα τῆς σταθερότητος τοῦ εἰσοδήματος καὶ τῆς κατανομῆς αὐτοῦ, καθ' ὃ μέτρον ταῦτα ἐπηρεάζουν τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν, καὶ 3) τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, αὐτῆς καθ' ἑαυτήν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ σχηματισμοῦ κεφαλαίου καὶ τῶν διαρθρωτικῶν καὶ τεχνικῶν μεταβολῶν αἵτινες δεόν νὰ ἐπέλθουν.

Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν, ἀφορᾷ κυρίως τὴν παραγωγικὴν ἐπάρκειαν καὶ τὰ σχετιζόμενα ζητήματα τῶν ἐπιβαλλομένων ὑπὸ τῆς ἀναπτύξεως διαρθρωτικῶν μεταβολῶν εἰς τὴν κατανομὴν τῶν παραγωγικῶν πόρων. Τὸ δεύτερον, συνδέεται στενῶς καὶ ἐν πολλοῖς εἶναι συμπληρωματικὸν τοῦ πρώτου. Ἡ κατάστασις τοῦ εἰσοδήματος, π.χ., δύναται νὰ προαχθῇ μέχρις ἐνὸς σημείου, διὰ τῆς

(1) Colin Clark, Conditions of Economic Progress, 2nd edition, London : Macmillan Company, 1951. W. W. Rostow, The Process of Economic Growth. New York : Norton, 1952.

(2) T. W. Schultz, Production and Welfare of Agriculture ἔ.ἀ. κεφ. 3.

βελτιώσεως τῆς παραγωγικῆς ἐπαρκείας. Καὶ ἀντιστρόφως, διὰ τῆς καταπολεμήσεως τῆς ἀσταθείας τοῦ εἰσοδήματος, εἶναι δυνατόν νὰ δημιουργηθοῦν εὐνοϊκοὶ συντελεσταὶ διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς χρήσεως τῶν παραγωγικῶν πόρων. Ἡ ἀστάθεια τοῦ εἰσοδήματος συνήθως προκαλεῖ τὴν μετατόπισιν τοῦ κέντρου ἐνδιαφέροντος ἐκ τῶν προβλημάτων τῆς παραγωγῆς πρὸς τὰ τῆς οἰκονομικῆς σταθερότητος, μὲ ἀποτέλεσμα πολλάκις τὸν ἐξαναγκασμὸν τῆς παραγωγῆς πρὸς ἀντιοικονομικὴν διαφοροποίησιν.

Τὸ τρίτον πρόβλημα συνίσταται εἰς τὴν δυνατότητα αὐξήσεως τοῦ ποσοστοῦ ἀποταμιεύσεως καὶ ἐπενδύσεως, διὰ παρεμποδίσεως τῆς ἀπορροφήσεως τῆς ἠϋξημένης παραγωγικότητος ὑπὸ τοῦ τρέχοντος καταναλωτικοῦ ἐπιπέδου (1). Μέτρα ἀποβλέποντα εἰς τὴν δικαιότεραν κατανομὴν τῶν ἀτομικῶν εἰσοδημάτων, δυνατόν νὰ ἐπηρεάσουν δυσμενῶς τὸν σχηματισμὸν κεφαλαίου. Ὡσαύτως, ἐνδεχομένη σημαντικὴ ἀνισότης εἰς τὴν κατανομὴν τοῦ εἰσοδήματος δὲν σημαίνει ἀναγκαστικῶς καὶ συμβολὴν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν, ἐφ' ὅσον ὁ συγκεντρούμενος πλοῦτος δὲν χρησιμοποιεῖται πρὸς ἐπέκτασιν τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος. Ἀλλὰ καὶ ἀντιθέτως, τυχὸν πλεόν δικαία κατανομή τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου, δυνατόν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διεύρυνσιν τῆς παραγωγικῆς δραστηριότητος μέσῳ τοῦ συνεπαγομένου ἀντικτύπου ἐπὶ τῆς καταναλώσεως καὶ τῆς ζητήσεως ἀγαθῶν. Ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ἀποτέλεσμα ὅπερ ἔσχον ριζικαὶ ἀγροτικαὶ μεταρρυθμίσεις ἐπὶ τῆς βιομηχανικῆς δραστηριότητος ὠρισμένων χωρῶν, ἀποτελεῖ σαφὲς παράδειγμα τῆς περιπτώσεως ταύτης. Ἡ Ἑλληνικὴ πεῖρα εἶναι ἰδιαιτέρως διδακτικὴ ἐπ' αὐτοῦ.

Εἶναι, ὅθεν, ἀρμοδιότης τῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως νὰ προσδιορίσῃ καὶ μετρήσῃ, εἰς πᾶσαν συγκεκριμένην περίπτωσιν, τὴν ἔκτασιν καὶ κατεύθυνσιν τοῦ ἀντικτύπου παρομοίων μέτρων οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ὑπὸ τὸ φῶς τῶν διαφορῶν ροπῶν (propensities) δεδομένης κοινωνίας.

III

Ἡ προηγηθεῖσα σύντομος ἀνάλυσις, δεικνύει ὅτι, ἡ παραγωγικὴ ἐπάρκεια εἶναι στενῶς συνυφασμένη πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Περαιτέρω, δεικνύει ὅτι ἡ ἐπάρκεια συνιστᾷ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν σκοπὸν οἰκονομικῆς πολιτικῆς.

(1) Ὡς παράδειγμα τῆς περιπτώσεως ταύτης προσφέρονται στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, διαθέσιμα εἰς τὸν γράφοντα, διὰ τὴν περίοδον 1948—51. Ὁ μέσος ὅρος τῆς ἀκαθαρίστου ἐσωτερικῆς ἐπενδύσεως κατὰ τὴν τετραετὴ ταύτην περίοδον ἀνῆρχετο, καθ' ὑπολογισμοὺς τοῦ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ, εἰς 12% τοῦ ἀκαθαρίστου ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, ἐναντι εἰσροῆς ξένου κεφαλαίου, ὑπολογιζομένου διὰ τὴν αὐτὴν περίοδον εἰς 13% περίπου τοῦ ἀκαθαρίστου ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Τοῦτο ἀποτελεῖ σαφῆ ἐνδειξιν τοῦ γεγονότος ὅτι οἰαδήποτε τυχὸν ἐπελθοῦσα αὐξήσις παραγωγικότητος κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον, ἀπερροφήθη ὑπὸ τοῦ καταναλωτικοῦ ἐπιπέδου.

Τὸ ζήτημα ἐνέχει πολὺ σοβαρωτέρας συνεπείας ἀφ' ὅτι συνήθως γίνεται ἀντιληπτόν. Λόγω τῆς ἐπικρατούσης ἀκαμψίας καὶ δυσκινησίας τῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν, ὀφειλομένων εἰς πολυαρίθμους ἀτελείας τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἀγορᾶς καὶ εἰς τὰς ἀκαμψίας τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν ⁽¹⁾. Ἡ ἀνεπάρκεια παραγωγικῆς ἀποδοτικότητος ἐκδηλοῦται συνήθως εἰς εἰσοδηματικάς διαφοράς μεταξὺ ἐπαγγελμάτων καὶ οἰκονομικῶν τομέων καὶ συνεπῶς εἰς διαφοράς ἐπιπέδου διαβιώσεως τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ὁμάδων. Οὕτω, ἡ παραγωγικὴ ἀνεπάρκεια καταλήγει ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως εἰς πρόβλημα πτωχείας καὶ εἰσοδηματικῶν ἀνισοτήτων.

Ὡς σκοπὸς πολιτικῆς, ἡ ἀνεπάρκεια ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὰ ζητήματα τῆς κατανομῆς καὶ τῆς ἀξιοποιήσεως τῶν παραγωγικῶν πόρων καὶ τὴν ἔμφασιν ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς προόδου πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῆς κοινωνίας. Ἐν τούτοις, ἡ παραγωγικὴ ἐπάρκεια δὲν ἀποτελεῖ τὸν μοναδικὸν τελικὸν προσδιοριστικὸν παράγοντα τῆς πολιτικῆς. Ἕτεροι κοινωνικοὶ σκοποί, ὡς ἡ ἐπιθυμία πρὸς μεγαλυτέραν ἰσότητα εἰς τὴν κατανομὴν τοῦ ἀτομικοῦ εἰσοδήματος, πρὸς οἰκονομικὴν σταθερότητα καὶ ἀσφάλειαν, κ.ο.κ., ἀποτελοῦν παράγοντας, οἵτινες δυνατόν νὰ θέσουν σημαντικοὺς φραγμοὺς εἰς τὴν χρῆσιν μέτρων ἀποσκοπούντων τὴν ἐπίτευξιν οἰκονομικῆς ἐπαρκειᾶς. Ἡ ἐπάρκεια εἶναι συνήθως συνδεδεμένη πρὸς τὰ προβλήματα τῆς παραγωγῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν, ὡς τοιαύτη ἀποτελεῖ πρόβλημα μακρᾶς πνοῆς, ἐνῶ ἐξ ἀντιθέτου ἡ οἰκονομικὴ σταθερότης ἀναφέρεται κατὰ μέγα μέρος εἰς βραχυχρόνια προβλήματα.

Ἡ διχοτομία αὕτη δημιουργεῖ γιὰ τὴν πολιτικὴν συσχερῆ ζήτῃματα προτεραιοτήτων καὶ ἐπιλογῆς μεταξὺ ἀλληλοσυγκρουομένων ἀντικειμενικῶν σκοπῶν. Λόγου χάριν, μέτρα ἀποβλέποντα εἰς τὴν μείωσιν τῶν ἀνισοτήτων κατὰ τὴν κατανομὴν τοῦ εἰσοδήματος, εἶναι δυνατόν νὰ ἀσκήσουν δυσμενῆ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐπαρκειᾶς, μέσῳ τοῦ ἀντικτύπου αὐτῶν ἐπὶ τῆς κατανομῆς τῶν παραγωγικῶν πόρων. Προγράμματα ὑποστηρίξεως ἐπιπέδου τιμῶν καὶ ἐπιχορηγήσεως (ἐπιδότησεις, ἐξαγορὰ προϊόντων ὑπὸ τοῦ κράτους, κλπ.) ἂν καὶ δυνατόν νὰ δικαιολογηθοῦν εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις, ὡς μέτρα βραχείας διαρκείας, παρατεινόμενα ἐπὶ μακρὸν δυνατόν νὰ δημιουργήσουν σοβαράς παραγωγικὰς ἀνεπαρκειᾶς τῶν ἐπὶ μέρους τομέων. Διὰ τῆς προκαλουμένης διαστροφῆς εἰς τὰς σχέσεις τῶν καθ' ἕκαστα τιμῶν καὶ τῶν εἰσοδηματικῶν ἐπιπέδων, τὰ μέτρα ταῦτα δυνατόν νὰ κατευθύνουν τὸ ρεῦμα τῶν παραγωγικῶν πόρων πρὸς ἐσφαλμένους τομεῖς δραστηριότητος, ἢ καὶ νὰ παρεμποδίσουν τὴν ἔξοδον τῶν πόρων ἀπὸ τοὺς τομεῖς ἐνθα ἡ ἀξιοποίησις των εἶναι ἀνεπαρκής.

(1) Βλ. C. B. Bandaloukas, *The Inflexibilities in the Modern Economy; A Preliminary Theoretical Approach*. Cambridge Mass., Harvard University, Spring, 1948, σ.σ. 34.

Π. Δημητρακοπούλου, *Αὐτοματισμὸς καὶ Ἀκαμψία, Ἐπιθεώρησις Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν*, Τόμ. II, (1947), σ.σ. 160—83.

Πλεῖστα παραδείγματα τοιούτων ἀποτελεσμάτων συναντῶνται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πολιτικὴν προστασίας τῶν γεωργικῶν προϊόντων. Ἡ παρατηρούμενη ἀκαμψία τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς καὶ ἡ δυσχέρεια προσαρμογῆς τῆς πρὸς τὰς μεταβαλλομένας συνθήκας τοῦ κόστους καὶ τῶν τιμῶν εἰς τὴν διεθνῇ ἰδίᾳ ἀγοράν, εἶναι ἐν πολλοῖς ἀποτέλεσμα τῆς μακροχρονίου πολιτικῆς ὑποστηρίξεως τῶν τιμῶν τῶν βασικῶν γεωργικῶν προϊόντων ⁽¹⁾. Ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀποβλέπουσα κυρίως εἰς τὰ ζητήματα τῶν γεωργικῶν εἰσοδημάτων καὶ τῆς οἰκονομικῆς σταθερότητος, παραβλέπει τελείως τὰ δυσμενῆ ἀποτελέσματα, ἅτινα, σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου, ἐπιφέρουν τὰ σχετικὰ μέτρα ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀποδοτικότητος καὶ ἐπαρκείας τῆς γεωργίας, ὡς κλάδου οἰκονομικῆς δραστηριότητος, μεθ' ὅλων τῶν περαιτέρω συνεπειῶν ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν σχέσεων τῶν διαφόρων παραγωγικῶν δραστηριοτήτων.

Ὡς ἐκ τούτου, ὁ καθορισμὸς κλίμακος προτεραιότητος καὶ διακρίσεως μεταξὺ τῶν σκοπῶν τῆς πολιτικῆς, ἀποβαίνει βασικὸν ζήτημα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, λόγῳ τῆς σπουδαιότητος των εἰς τὴν ἐνσυνείδητον ἐπιλογὴν τῶν μέσων καὶ ἐλέγχων, τῶν ἐνδείκνυμένων νὰ ἐφαρμοσθοῦν. Ἐπὶ πλέον, ὑφίσταται οἰκονομικὴ πολιτικὴ δυναμένη νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἀμφοτέρους τοὺς σκοπούς, τῆς τε ἐπαρκείας τοῦ παραγωγικοῦ συστήματος καὶ τῆς κατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος. Μέτρα, π.χ. ὡς ἡ μεταφορὰ παραγωγικῶν πόρων ἀπὸ οἰκονομικῶς δυσπαραγοῦντας παραγωγικοὺς τομεῖς, ἡ μεγένθυσις τῶν ἐπὶ μέρους παραγωγικῶν μονάδων διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν μικρῶν καὶ ἀνεπαρκῶν, ἡ μεγαλυτέρα ἐπένδυσις εἰς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα πρὸς βελτίωσιν τῶν εἰδικεύσεων, κλπ., προάγουν τελικῶς τόσον τὴν παραγωγικὴν ὅσον καὶ τὴν κοινωνικὴν (κατανομὴν τοῦ εἰσοδήματος) ἐπάρκειαν.

Ἀποτελεῖ, συνεπῶς, καθήκον τῆς πολιτικῆς νὰ διακρίνῃ μεταξὺ διαφόρων διαζευτικῶν σκοπῶν καὶ νὰ προσδίδῃ τὸ ἀπαραίτητον βάρος καὶ προτεραιότητα μεταξὺ συγκρουομένων οἰκονομικῶν σκοπῶν, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν βεβαίως ὅτι ἡ οἰκονομικὴ πρόοδος ἀποτελεῖ βασικὸν τελικὸν κοινωνικὸν σκοπόν. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάλυσις ἐν προκειμένῳ, δύναται νὰ βοηθήσῃ τὴν πολιτικὴν εἰς τὴν διαλεύκανσιν ἰδίᾳ τῶν κοινωνικῶν αὐτῆς σκοπῶν, τὸν καθορισμὸν τῆς οἰκονομικῆς οὐσίας τῶν συγκεκριμένων ζητημάτων καὶ τὴν ἐπιλογὴν τῶν καταλλήλων μέσων, δι' ὧν θὰ ἐπιτευχθοῦν οἱ δεδομένοι σκοποί, μὲ τοὺς δυνατὸν μικροτέρους δυσμενεῖς ἀντικτύπους ἐπὶ τῶν λοιπῶν τομέων καὶ δραστηριοτήτων τῆς οἰκονομίας.

Εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς πολιτικῆς ὑφίσταται συνήθως τάσις παραβλέψεως τῶν μακρᾶς διαρκείας οἰκονομικῶν ἀποτελεσμάτων ἐκ τῶν λαμβανομένων ἐπὶ

(1) Βλ. George Coutsoumaris : «Resource Productivity and Development Policy for Greek Agriculture—An Illustrative Study», Journal of Farm economics, XXXVI, No 2, 1954.

μέρους μέτρων. Δεδομένου ὅτι τὸ ἀντικείμενον τῆς παραγωγῆς εἶναι ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν διὰ τῆς οἰκονομικωτέρας χρήσεως τῶν παράγωγικῶν πόρων, ἡ ἐπάρκεια καταλήγει νὰ συνιστᾷ, τόσον ἀντικειμενικὸν σκοπὸν πολιτικῆς, ὅσον καὶ κριτήριον τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ σκοποῦ τούτου.

IV

Ἡ σημασία καὶ ἡ βαρύτης τὰς ὁποίας θὰ πρέπει νὰ προσδώσῃ ἡ πολιτικὴ εἰς τοὺς διαφόρους συγκρουομένους σκοπούς, ἐξαρτῶνται κατὰ μέγα μέρος, πρῶτον ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως δεδομένης οἰκονομίας, δεύτερον ἐκ τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς διαθεσιμότητος τῶν παραγωγικῶν πόρων, καὶ τρίτον ἐκ τῆς σημασίας ἣν ἡ κοινωνία καθ' ἑαυτὴν προσδίδει εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν, ὡς τελικὸν κοινωνικὸν σκοπὸν.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως σοβαρὸν, καθόσον ἀποτελεῖ τὸν βασικὸν προσδιοριστικὸν παράγοντα τῆς κατευθύνσεως τῆς πολιτικῆς, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐνσυνείδητον ἐπιλογὴν τῆς πολιτικῆς ἐνεργείας. Εἶναι, ἐπὶ παραδείγματι, φανερόν ὅτι ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένας χώρας, οἱ λαοὶ προσδίδουν πολὺ μεγαλυτέραν βαρύτητα εἰς ζητήματα δικαιοσύνης εἰς τὴν κατανομὴν τοῦ εἰσοδήματος καὶ δεικνύουν μεγαλυτέραν ἐπιθυμίαν βελτιώσεως τοῦ καταναλωτικοῦ των ἐπιπέδου, μέσῳ ἀνακατονομῆς τοῦ εἰσοδήματος, παρὰ εἰς ζητήματα ἀναπτύξεως τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πόρων καὶ αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος, προβλήματα καθαρῶς μακροχρονίου φύσεως. Ἡ τάσις αὕτη εἶναι προφανῶς ἀποτέλεσμα ἀνταντακλάσεων μικροσκοποῦ ἐπιθυμίας πρὸς ἀπόκτησιν τῶν καρπῶν τῆς προόδου, τῆς ἐπιτευχθείσης εἰς τὰς πλέον ἀνεπτυγμένας κοινωνίας καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἀτομικὴ κατανάλωσις εἶναι ἐξηρητημένη μᾶλλον παρὰ ἀνεξάρτητος λειτουργία ⁽¹⁾. Τὰ ἄτομα συνήθως τείνουν νὰ προσαρμόσουν τὰς καταναλωτικὰς των συνηθείας πρὸς τὰς τοιαύτας ἐτέρων ἀτόμων ἢ κοινωνιῶν, κατὰ πολὺ ταχύτερον ρυθμὸν παρ' ὅτι προσαρμόζουν τὰς παραγωγικὰς αὐτῶν συνηθείας καὶ μεθόδους.

Ἡ πεῖρα ἐν τούτοις τῶν πλέον ἀνεπτυγμένων χωρῶν ἀποδεικνύει ὅτι μεγαλύτερος ὄγκος παραγωγῆς καὶ ἀνωτέρα κατὰ κεφαλὴν παραγωγικότης εἰς ὅλην τὴν οἰκονομίαν, ἀποτελοῦν τὰ θεμελιώδη κριτήρια τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα μακρᾶς διαδικασίας δυναμικῶν μεταβολῶν εἰς τὴν διάρθρωσιν τοῦ παραγωγικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ εἰς τοὺς τρόπους καὶ μεθόδους χρησιμοποίησεως τῶν παραγωγικῶν πόρων. Αἱ διαρθρωτικαὶ αὗται

(1) Πρβλ. J. S. Dusenberry, *Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior*. Cambridge; Mass., Harvard University Press, 1949. R. Nurkse, «Some International Aspects of the Problem of Economic Development» *American Economic Review*, XLII (1952), *Papers and Proceedings*.

μεταβολαὶ δὲν ἐπέρχονται ὁμαλῶς καὶ ἐὰν πρόκειται νὰ ἐπιταχυνθῇ ὁ ρυθμὸς τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, θετικὴ πολιτικὴ ἐνέργεια καθίσταται ἀναγκαία διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῆς κινήσεως τῶν παραγωγικῶν πόρων πρὸς τὰς καταλλήλους κατευθύνσεις.

Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, φυσικά, ὅτι ἡ κοινωνία ἀποδίδει μεγαλυτέραν σημασίαν εἰς τὴν οἰκονομικὴν πρόοδον, ὡς κοινωνικὸν αὐτῆς σκοπὸν, τὸ πρόβλημα τῆς βελτιώσεως τῆς παραγωγικῆς ἐπαρκείας καὶ τῆς προαγωγῆς τοῦ πραγματικοῦ εἰσοδήματος θὰ πρέπει νὰ τύχουν μεγαλυτέρας προτεραιότητος εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν ὑποανεπτυγμένων οἰκονομικῶς χωρῶν, παρὰ εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν ἤδη ἀνεπτυγμένων τοιούτων. Εἰς τὰς χώρας τὰς εὐρισκομένας εἰς τὰ μεταβατικὰ στάδια τῆς οἰκονομικῆς μεταβολῆς, θὰ πρέπει νὰ τυγχάνουν μεγαλυτέρας προσοχῆς αἱ πολιτικαὶ ἐνέργειαι αἱ ἀποβλέπουσαι εἰς μακρᾶς πνοῆς οἰκονομικὰς ἐπιδιώξεις.

Κατ' ἀκολουθίαν δεόν νὰ δίδηται προτεραιότης εἰς τὰ μέτρα ἐκεῖνα ἅτινα συντελοῦν εἰς τὴν : Πρῶτον, προαγωγήν τῆς κινητικότητος καὶ ροῆς τῶν παραγωγικῶν πόρων μεταξὺ βιομηχανιῶν καὶ ἐπιχειρήσεων, εἴτε δι' ἀπ' εὐθείας ἐνθαρρύνσεως τῆς ροῆς ταύτης, εἴτε διὰ περιορισμοῦ τῶν παρεμβαλλομένων εἰς τὴν κίνησιν ταύτην ἐμποδίων. Δεύτερον, ἀνάπτυξιν ἐτέρων ἀποδοτικωτέρων παραγωγικῶν δυνατοτήτων. Αὗται ἀναφέρονται εἰς ἐρεῦνας διὰ τὴν εἰσαγωγήν νέων τεχνικῶν μεθόδων, ἐκπαίδευσιν τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος, κλπ. Τέλος, δημιουργίαν εὐνοϊκῶν συνθηκῶν προόδου, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ σχηματισμοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς αὐτο-ἐξελισσομένης οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Πρὸς τοῦτο, ἡ οἰκονομικὴ ἀνάλυσις, ὡς ἤδη ἐλέχθη, χρησιμοποιοῦσα τὰ κατάλληλα κριτήρια τῆς παραγωγικῆς ἐπαρκείας δύναται νὰ βοηθήσῃ τὴν πολιτικὴν εἰς τὴν ἀπομόνωσιν καὶ διάκρισιν τῆς οἰκονομικῆς οὐσίας τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν διαφορῶν αὐτῆς ἐνεργειῶν. Οὕτω, ἡ πολιτικὴ καθίσταται ἱκανὴ νὰ προωθήσῃ καὶ τροποποιήσῃ τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα, χρησιμοποιοῦσα ἐκείνους τοὺς παράγοντας οἵτινες ἐπηρεάζουν θεμελιωδῶς τὰς ἐν λόγῳ κοινωνικὰς δυνάμεις.